

TORSHAMMAREN

Hur ska smycket tolkas?

Fredric Wirbrand

2013-05-13

B-uppsats i arkeologi

ARKA12

Institutionen för arkeologi och antikens historia. Lunds Universitet

Abstract

The Thor's hammer. How should it be interpreted?

Author: Fredric Wirbrand.

This thesis discusses the Thor's hammer pendant and how it should be interpreted. The classical interpretation suggests that the Thor's hammer is a symbol for a heathen reaction against the Christian mission in Scandinavia during the Viking age. This interpretation is problematic, however. First of all, it cannot be proven that the Thor's hammers are supposed to represent Mjølner, the hammer of the god Thor. Second, the evidence for the classical interpretation might as well show that the pendants are a symbol for syncretism between the heathen and Christian religions.

Thor's hammer. Amulet. Interpretation. Heathen. Christian. Religion. Viking Age. Scandinavia.

Bild på framsidan: En torshammare av silver funnen i Skåne. Källa:
<http://sv.wikipedia.org/wiki/Mj%C3%B6lner>

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	3
1.1 Syfte och frågeställning	3
1.2 Bakgrund	3
2. Analys.....	5
2.1 Föreställer smycket Tors hammare Mjölner?	5
2.2 Hade torshammaren med den kristna missionen att göra?	7
2.3 Var torshammaren en hednisk eller kristen symbol?.....	11
3. Diskussion och slutsats.....	13
4. Sammanfattning	15
5. Källförteckning.....	16
5.1 Internet.....	17

1. Inledning

1.1 Syfte och frågeställning

Den här uppsatsen ska handla om det vikingatida smycke som brukar kallas torshammare. Det är ett ganska kontroversiellt smycke, som idag bland annat används av nynazister. Jag kommer dock inte att behandla smycket som det används idag, utan fokusera på smycket under vikingatiden. Även det är föremål för debatt och diskussion bland arkeologer, och flera förslag till hur man ska tolka torshammaren har lagts fram. Den vanligaste tolkningen är att smycket dök upp i samband med att den kristna missionen kom till Norden, och att den då fungerade som en symbol för torsdyrkare som var emot den kristna läran och som en hednisk version av det kristna korset. Andra forskare menar att smycket har en äldre tradition, och att det hade använts redan innan kristendomen kom till Norden. Ytterligare en tolkning går ut på att torshammaren är en kristen symbol, och att de kristna missionärerna lyckades göra Tor till en föregångare till Kristus. I den här uppsatsen kommer jag att gå igenom dessa, och flera andra, tolkningar och se hur pass troliga jag finner att de är. Jag kommer att försöka ifrågasätta så mycket som möjligt för att gå till botten med tolkningarna och finna vad de baseras på.

Analysdelen av den här uppsatsen är uppdelad i tre underkapitel, där var och ett försöker svara på en fråga i min frågeställning. Dessa frågor är följande:

- Hur vet man att torshammaren är en torshammare? Kan man vara säker på att smycket ska föreställa guden Tors hammare Mjölner?
- Varför tolkar man torshammaren som ett uttryck för motstånd mot den kristna missionen? Måste torshammaren ha en religiös innebörd?
- Vad hade egentligen torshammaren för funktion inom den hedniska religionen? Kan den inte lika gärna ha varit en kristen symbol?

1.2 Bakgrund

Torshammare förekommer under yngre järnålder, framförallt vikingatiden. De finns i flera varianter, dels ristade på runstenar, keramik och mynt, men också som metallföremål. De varierar till utseendet, men kännetecknande är att de har kort skaft och stort huvud.

Metallföremålen kommer i två typer, en äldre typ som kallas torshammarring och består av en järnring med ett tillhörande knippe av flera små torshammare och andra föremål (fig 1). Dessa dök upp under 700-talet, var vanliga under 800-talet för att sedan försvinna under 900-talet. Framförallt förekom de i Uppland och Södermanland, men också på Åland och i Ryssland. Då torshammarringarna främst hittas i brandgravar, på eller i urnan, har slutsatsen dragits att de måste haft en funktion under dödsritualen (Gräslund 1983-84: 229; Staecker 1999a: 91).

Fig 1. Torshammarring från Björkö. Källa: <http://mis.historiska.se>.

Den andra typen av metalltorshammare var något större och bars antagligen som hängsmycke runt halsen (fig 2). Detta var det förhistoriska smycke som förekom i flest olika typer av material. De gjordes vanligen av järn eller silver, men torshammare av bärnsten, bly, koppar, brons och guld förekom också. De tidigaste fynden är från 800-talet, med undantag för två engelska fynd från 500-talet. Fyndplatserna är vanligtvis gravar, framförallt kvinnogravar, men de hittas även i deponeringar (framförallt i så kallade silverskatter), på boplatser och som lösfynd (tabell 1). De förekom framförallt i Danmark, men var vanliga i hela Skandinavien och hittas på alla platser dit vikingarna begav sig, från Island och brittiska öarna i väst till Ryssland i öst. Den här typen av torshammare var vanlig under 900-talet och försvann under 1000-talet (Jensen 2004: 495; Staecker 1999a: 92).

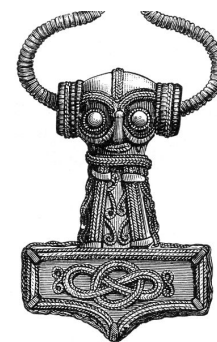
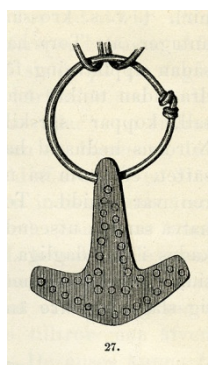
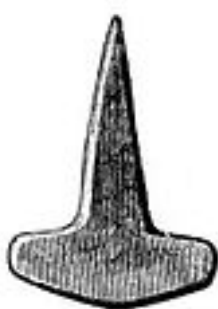

Fig 2. Tre exempel på torshammare av silver. Vänster är från Fitjar, Hordaland, Norge. Mitten är från Slottsmöllan, Halmstad, Halland. Höger är förgylld och kommer från Erikstorp, Ödeshögs socken, Östergötland. Källa: <http://sv.wikipedia.org>.

Land	Grav	Depå	Boplats	Lösfynd	Totalt
Danmark	16	20	22	12	70
Sverige	10	11	7	2	30
Norge	2	3	-	2	7
Polen	-	3	3	1	7
Storbritannien	1	2	1	-	4
Island	1	-	-	-	1
Irland	-	-	1	-	1
Ryssland	1	-	-	-	1
Totalt	31	39	34	17	121

Tabell 1. Samtliga fynd av torshammare i form av hängsmycken. Efter Staecker 1999a: 94.

2. Analys

2.1 Föreställer smycket Tors hammare Mjölner?

Denna fråga är inte alldeles självklar att svara på, men de flesta forskare som skrivit om torshammaren verkar ha utgått från att svaret är ”ja”. Torshamrarna har stor variation utseendemässigt och det är inte säkert att alla ska föreställa samma sak. Den typiska torshammaren, med sitt korta skaft och långsmala huvud, är heller inte särskilt lik en hammare.

Redan från början analyserade forskarna torshamrarna från ett religiöst perspektiv. Den förste arkeologen som behandlade dem var Christian Jürgensen Thomsen som 1836 skrev om torshammare av bärnsten. Redan han antog att föremålet måste vara relaterat till den hedniska religionen. Oscar Montelius drog inte den slutsatsen, utan klassificerade dem 1869 som ankarformade smycken. Den förste som förknippade dem med den fornnordiske guden Tor och hans hammare Mjölner var Hans Hildebrand år 1872. Tyvärr berättade aldrig Hildebrand varför han drog denna slutsats, utan skrev bara att smycket hade uppenbar hammarform och att det är svårt att ge det en rimligare tolkning än den symboliskt-religiösa (Hildebrand 1872: 49-54; Staecker 1999a: 90).

Om man vänder sig till de fornnordiska myterna kan man få en förklaring till Hildebrands slutsats. I den fornnordiska religionen var Tor en av de mest populära gudarna. Han var

förknippad med skörden och var därför en gud för vanligt folk, till skillnad från Oden som mer var en gud för överklassen. Enligt myterna slogs Tor med de onda jättarna, och sågs därför som världens beskyddare. Hans vapen var hammaren Mjölner, som därmed kunde ses som en symbol för beskydd. Enligt Håkonar saga hade Mjölner även en funktion som fertilitetssymbol under bröllop. Hallfreðar saga nämner att den kunde bäras runt halsen eller i kläderna, och enligt Eddan hade den ett ovanligt kort skaft för en hammare, vilket överensstämmer med torshammarsmycket (Näsström 2002: 72-73; Staecker 1999a: 90). Flera av dessa sagor skrevs dock först efter vikingatidens slut och det är oklart om smycket anpassades för att passa sagorna eller tvärtom (Koktvedgaard Zeiten 1997: 25).

Fig 3. Altunastenen. Källa: <http://commons.wikimedia.org>.

Hildebrands tolkning accepterades dock snabbt av Montelius och flera andra forskare. Redan året efter skrev Montelius att hängsmyckena utan tvivel skulle föreställa Tors hammare (Montelius 1873: 107). Det dröjde sedan till 1918 innan man hittade en runsten i Altuna i Uppland (fig 3). Den har som motiv den berömda sagan om hur Tor fiskade efter Midgårdsormen, och på stenen syns Tor stående i en båt med en hammare i sin hand. Hammaren är, med sitt långa skaft och korta men rektangulära huvud, inte särskilt lik det typiska torshammarsmycket, men den är väldigt lik en ganska atypisk torshammare som hittades i Läby socken i Uppland redan på 1700-talet (fig 4). Detta sågs som bevis för att Hildebrand och Montelius hade rätt. Än idag anses Altunastenen vara det tyngsta beviset för att torshammarsmycket ska föreställa Mjölner (Näsström 2002: 79; Staecker 1999a: 90, 100). Miriam Koktvedgaard Zeiten skriver att arkeologiska fynd inte räcker för att tolka torshammaren som Mjölner utan man måste vända sig till runstenar. Förutom Altunastenen nämner hon en skadad runsten från Hørdum kyrka i Thy i Danmark med ett liknande motiv. Symboler som tolkats som torshammare finns i fem fall, två danska och tre svenska,

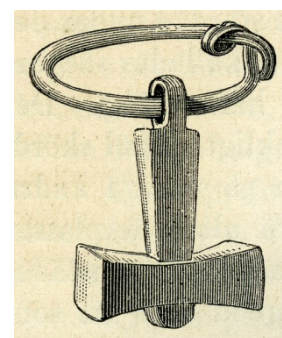

Fig 4. Torshammare från Läby socken i Uppland. Källa: <http://commons.wikimedia.org>

inristade i runstenar. Tyvärr förekommer de dock aldrig samtidigt som Tors namn, och de är i de flesta fallen inte särskilt lika smycket (Koktvedgaard Zeiten 1997: 25).

Även om smycket ska relateras till den hedniske guden Tor så behöver inte det betyda att alla som bar torshammaren var ivriga torsdyrkare. Torshammaren behöver inte ha varit en religiös symbol bara för att den hörde ihop med en gud, idag bär många människor religiösa symboler utan att mena något med det. Det är heller inte säkert att alla som bar smycket förstod vad det betydde. Torshammaren som föremål kanske spred sig över ett större område än berättelsen om den. Koktvedgaard Zeiten menar dock att symbolen var så vanlig att alla visste att den skulle relateras till Tor, men att även folk som inte trodde på honom bar den (Koktvedgaard Zeiten 1997: 27). Vad hon menar med ”alla” är dock oklart.

2.2 Hade torshammaren med den kristna missionen att göra?

Den traditionella tolkningen menar att torshammaren är en symbol för hedendomen i en tid då den kristna missionen kom till Norden. Att detta är en allmänt accepterad tolkning märker man om man vänder sig till arkeologisk studentlitteratur. I Jensen (2004: 495), Näsström (2002: 73) samt i Petré & Räf (1998: 67) förklaras torshammaren med denna tolkning. Endast Jensen ger sig på att motivera tolkningen, och skriver då att smycket överensstämmer med den kristna missionen i tid när det är som vanligast under 900-talet. Jensen och Näsström kommer också båda in på teorin att torshammaren skulle vara inspirerad av det kristna korset, och uppkommit som en motsats till detta. Ingen av dem ger dock någon djupare förklaring till detta resonemang.

Montelius, Hildebrand och flera andra forskare drog slutsatsen att torshammaren dök upp i slutet av vikingatiden i och med att den kristna missionen kom till Norden. Smycket skulle ha stått för ett motstånd mot kristendomen och utgjort en direkt motsvarighet till korset som de kristna bar som smycke runt halsen. Hildebrand skriver att torshammaren fanns i Sverige ”då kristendomen stridde med hedendomen om herraväldet öfver våra fäders sinnen” (Hildebrand 1872: 55). Montelius lade ett år senare till att torshammaren bars runt halsen ”så som de kristna bära korsets bild” (Montelius 1873: 107).

För att förklara hur torshammaren inspirerades av korset delade arkeologen Sune Lindqvist in torshammarens historia i fyra faser. Den första fasen var en hednisk period på man inte bar några religiösa symboler. Under den andra fasen började den kristna missionen i Norden och

med den kom korset. Under den tredje fasen dök torshammaren upp som en reaktion mot korset och i den fjärde fasen fanns båda smyckena sida vid sida. Erik Arup menade att syftet med torshammaren var att ha ett smycke med lika stor magisk kraft som korset, och därför kopierade man korset och bar symbolen som ett smycke runt halsen (Arup 1925: 113; Staecker 1999a: 93).

Denna teori om torshammaren som symbol för motståndet mot den kristna missionen kom att dominera debatten fram tills idag. Motståndarna menade att smycket hade funnits långt innan kristendomen kom till Norden. Torshammarringarna var vanliga redan på 700-talet och i England hittades två torshammare från 500-talet. Jörn Staecker, som är en anhängare av teorin om torshammaren som symbol för motstånd mot kristendomen, nämner ändå två möjliga förklaringar till dessa tidiga torshammare. Antingen rör det sig om att den hedniska religionen utvecklades och strukturerades under denna period, och torshammarringarna visar på en djupare medvetenhet om religionen. De behövdes för att etablera en tradition, på samma sätt som de gotländska bildstenarna. En annan förklaring är att vi saknar kunskap om eventuell kristen mission under 700-talet. Kristna föremål från denna tid tolkas ofta som resultatet av handel eller plundring, men de kan vara ett tecken på mission. Så tidig mission omnämns inte i skriftliga källor, vilket tyder på att den inte var organiserad, men det kan ändå ha funnits mission på individuell nivå. De tidiga torshammarna kan ha varit ett tecken på motstånd mot denna (Staecker 1999a: 93). Erik Arup nämner ytterligare en förklaring, nämligen att nordbor på resa i Europa kan ha kommit i kontakt med kristendom och imponerats av kyrkans makt. Sedan har de återvänt hem och försökt skapa en liknande institution. Torshammaren var därför inspirerad av korset, även fast det inte fanns några kors i Skandinavien (Arup 1925: 113).

Den norske arkeologen Sigurd Grieg menade att torshammaren är en mycket äldre symbol än korset, och den symboliserade inte något motstånd mot kristendomen. Torshammaren var istället en religiös amulett som förknippades med brudgåvan vid bröllop. När kristendomen kom till Norge fick bruden korsformade smycken och Angus Dei-föremål som brudgåva, en tradition som enligt Grieg alltså hade hedniska rötter (Staecker 1999a: 93). Detta skulle också förklara varför torshammaren framförallt hittas i kvinnogravar. Förslaget får också stöd i Eddan där det nämns att Mjölner användes för att välsigna bröllop. Torshammaren skulle då se till att giftermålet blev lyckligt och skyddat mot ondska (Koktvedgaard Zeiten 1997: 28).

Jörn Staecker är en anhängare av den traditionella tolkningen av torshammaren, men han tror inte att den inspirerades av det kristna korset. Anledningen är att han menar att torshammaren har en äldre historia och fanns i Skandinavien innan de första korsen. Bland annat fanns torshammaren i form av torshammarringar redan under 700-talet, och två fynd från 500-talet i England avslöjar att smycket har en mycket äldre historia. De första korsen i Skandinavien är från 900-talet, medan de första av hängsmycke-torshamrarna är från 800-talet, så det är inte troligt att torsdyrkare har skapat sig sin symbol efter att de sett kristna med kors runt halsen. Staecker påpekar dock att även om ingen officiell mission fanns så kan nordborna tagit inspiration till torshammaren från kristendomen genom handel och utbyte med kontinenten. De engelska fynden från 500-talet kan förklaras med att det var en tid av religionsskifte i England, liknande den Skandinavien skulle uppleva 400 år senare (Staecker 1999a: 94). Dessutom ser de engelska fynden inte ut som de skandinaviska smyckena, utan de har långa skaft och små hammarhuvuden.

Den klassiska tolkningen av torshammaren som uttryck för en hednisk reaktion mot den kristna missionen baseras till största delen på att fyndplatserna överensstämmer i tid och rum med den kristna missionen så som den beskrivs i skriftliga källor (Staecker 1999a: 90-92; Staecker 1999b: 397-398). Staecker har gjort en noggrann analys av fynden av torshammare för att se om detta stämmer. Totalt har 121 torshammare hittats, 70 av dessa i Danmark och 30 i Sverige (tabell 1). Spridningen både geografiskt och i tid visar enligt honom att smycket är förknippat med den kristna missionen. Torshamrarna dök först upp i Danmark för det var dit missionen kom först. Den avgörande fasen av den danska missionen började enligt skriftliga källor med att en ärkebiskop vid namn Unni besökte landet år 936. Missionen var som livligast i mitten på 900-talet och kulminerade när kung Harald Blåtand döptes år 965. I början av 1000-talet etablerades kyrkan i Danmark och den kristna missionen hade slutligen segrat. När Staecker studerar torshammare och kristna kors som har kunnat dateras till exakta årtal med hjälp av mynt som hittats i samma arkeologiska kontext så stämmer de väl överrens med dessa årtal. Sammanlagt har torshammare från elva, och kors från åtta, olika platser i Danmark kunna dateras på det viset. Den äldsta torshammaren är från 922-23 och den yngsta från 1018, men de flesta är från andra halvan av 900-talet. Det äldsta korset är från 1018 och det yngsta från 1128, de flesta är från omkring 1050. Enda undantaget är ett kors från Bornholm som daterats till 962-73 (Staecker 1999a: 97).

I Sverige döptes kung Olof Skötkonung år 990, men det dröjde till omkring 1050 innan missionen nådde sin kulmen. Torshammare från fyra olika platser har här kunnat dateras, den

tidigaste från 956-57 och den senaste från 997. Fem kors har daterats, det äldsta var visserligen från 991 men de andra fyra låg alla mellan 1044 och 1056. Uppland och Gotland utgör dock undantag mot denna bild. I Uppland har flera kors och torshammare hittats som har daterats till omkring år 900. Staecker spekulerar i om detta kan bero på Ansgars misslyckade missionsförsök på 800 talet och eventuell okänd engelsk mission. På Gotland har flera torshammare och kors kunnat myntdateras, samtliga tillhörde 1000-talet utom ett kors från 991. Detta var alltså intressant nog äldre än den äldsta torshammaren. Staecker förklarar detta med att missionen kom i olika vågor och att södra Gotland, där de flesta torshammarna har hittats, hade en väldigt stark hednisk tradition (Staecker 1999a: 97-98).

Om man utgår från att torshammare och kristna kors kan relateras till missionen så ser man att de myntdaterade smyckena stämmer väl överrens med de skriftliga källornas beskrivning av missionen. Även icke myntdaterade torshammare bekräftar denna bild enligt Staecker. Intressant är också att torshammare och kors inte överlappar varandra i tid i någon större utsträckning varken i Danmark eller i Sverige. Det verkar alltså som att torshammarna ersattes av korsen, snarare än att de fanns samtidigt sida vid sida (Staecker 1999a: 97-98).

Det stora antalet torshammare i Danmark jämfört med i Sverige kan förklaras med att missionen i Danmark sågs som ett tecken på ökat tyskt inflytande, och detta var något den danska överklassen fruktade. I Sverige fanns inget tyskt hot och därför blev motståndet mindre och torshammarna färre. Missionen nådde också Sverige något senare och på 1000-talet, när kristendomen fick sitt stora genomslag i Sverige, hade torshammaren spelat ut sin roll som hednisk symbol. Dessutom menar Staecker att det rådde mer synkretism mellan religionerna i Sverige och att svenskarna därför var mer toleranta mot den nya läran än danskarna. Han lägger också fram en teori om att en kort och mer intensiv mission, som den i Danmark, ger ett ökat motstånd och fler torshammare, medan en lång och utdragen mission, som den i Sverige, ger mindre motstånd och färre torshammare. Sedan jämför Staecker dock med missionen i England och Norge, som i båda fallen var kort och intensiv, och finner ett lågt antal torshammare och andra hedniska symboler, så det är oklart vad han vill säga med detta (Staecker 1999a: 94-98).

Staecker kommer hur som helst fram till att torshammaren är ett uttryck för en hednisk reaktion mot den kristna missionen. Däremot är den inte inspirerad av det kristna korset eftersom det är en symbol med äldre anor, och den förekommer dessutom som hängsmycke innan korset kommer till Skandinavien (Staecker 1999a: 98-99).

Koktvedgaard Zeiten är inne på samma linje som Staecker. Torshammaren var en symbol redan innan kristendomen kom så den har inte korset som förebild. Hade den haft det så hade det dessutom funnits större överlapp i tiden mellan de båda smyckena, men det gör det inte. De kristna bar helt enkelt inte kors under mitten av 900-talet. Torshammaren var enligt Koktvedgaard Zeiten bara ett hedniskt smycke som fick en renässans och blev vanligare i samband med att en ny religion dök upp, helt utan att ta inspiration från det kristna korset (Koktvedgaard Zeiten 1997: 27).

2.3 Var torshammaren en hednisk eller kristen symbol?

Torshamrarna hittas alltså på platser där den kristna missionen har dragit fram. Detta tolkar de flesta forskare som att torshammaren är ett uttryck för hedendom, men skulle det inte lika gärna vara ett uttryck för kristendom? Vad innebar det egentligen om någonting var hedniskt eller kristet under vikingatiden, och vad vet vi om den hedniska tron?

Erik Arup hävdade att Tor var Danmarks huvudgud på 900-talet, och hans betydelse visas genom att han är den enda hedniska gud som omnämns på danska runstenar (Arup 1925: 113). Den tyska munken Adam av Bremen skrev 1076 att i det hedniska templet i Uppsala, en plats han aldrig besökte själv, fanns tre stora gudastatyer. Tor satt i mitten flankerad av Oden och Frej (även kallad Frigg eller Frö). Detta visar att Tor ansågs vara den viktigaste guden under slutet av den hedniska perioden. Enligt Adam hade Tor dock inte någon hammare utan en spira (Staecker 1999a: 99).

Tor är den enda hedniska gud som omnämns på runstenar även i Sverige, vilket är ytterligare ett bevis på att han var den viktigaste av de hedniska gudarna mot slutet av järnåldern. Sju danska och fyra svenska runstenar nämner antingen Tor vid namn eller visar upp en inristad torshammare. Ingen av dessa visar både en torshammare och nämner Tor vid namn. Däremot finns det över 1500 runstenar som antingen nämner Gud eller visar ett kristet kors. Denna överväldigande skillnad visar att torshamrarna som finns ristade på runstenar inte hade någon betydelse för religionsskiftet, istället ska runstenarna ses som ett av de mest imponerande uttrycken för den kristna missionen (Staecker 1999a: 98). Däremot visar de att Tor var en gud som hade liknande funktioner som den kristna guden. När han nämns på runstenarna ombeds han ofta vaka över en grav, så kan ha varit relaterad till döden (Koktvedgaard Zeiten 1997: 28). Han kan, som tidigare nämnts, även ha haft en funktion under bröllopet och han var en gud som tilltalade vanligt folk snarare än överklassen.

Tor kan också ha haft en funktion som beskyddare av depåer. Torshammare som hittas i depåer, som till exempel silverskatter, brukar förklaras med att de lagts där för att de förlorat sitt symboliska värde och bara har sitt materiella värde kvar. Noterbart är dock att torshammare som deponerats nästan aldrig är skadade eller förstörda. Andra smycken som deponerats, med undantag för kristna kors, visar däremot nästan alltid tecken på att ha blivit medvetet förstörda. Detta har flera möjliga förklaringar. Antingen så ansågs torshammare kunna skydda depåer med sin magiska kraft, eller så var att lägga torshammaren i depån ett sätt att helga guden Tor. Så att depån blev ett offer till honom. I båda fallen visar depåerna tecken på torsdyrkan och smycket behövde vara helt för att behålla sin magiska kraft. En tredje förklaring är att folk fortfarande hade respekt för den gamla religiösa symbolen och helt enkelt inte vågade förstöra den, även om de hade blivit kristna. Tydligt är i alla fall att torshammaren ansågs ha magiska krafter (Gräslund 1983-83: 229; Staecker 1999a: 96-97).

Det finns teorier som går emot idén om torshammarna som symbol för motståndet mot kristendomen. Istället kan smycket vara kristet, eller i alla fall ha blivit övertaget av de kristna missionärerna. Egon Wamers menade 1997 att torshammaren fungerade som praefiguratio, ett slags föregångare, till det kristna korset. Missionärerna lyckades omvända myten om Tor och hans kamp med Midgårdsormen till Kristus kamp med djävulen i skepnad av en orm, så att Tor blev praefiguratio till Kristus. Eftersom Tor verkar ha varit en gud med ungefär samma funktioner som den kristna guden så låter tolkningen rimlig. Staecker går dock emot den här tolkningen och menar att det är för lite överlapp i tid mellan de fynd av torshammare och kors som hittats för att torshammaren ska kunna ha varit en praefiguratio till korset (Staecker 1999a: 90).

Anne-Sofie Gräslund har studerat Lugnåshammaren (fig 5), en torshammare med korsformade ristningar på. På ena sidan av hammaren syns ett kryss, en hammare och två figurer som kan vara antingen kors eller hammare. På andra sidan syns ett kryss och tre tydliga kors. Eventuellt har Lugnåshammarens bärare varit kristen i hemlighet och burit smycket med sidan med korsen vänd mot kroppen. Gräslund menar dock att den ska tolkas som ett uttryck för religiös synkretism mellan hedendom och kristendom. I en

Fig 5. Torshammare från Lugnås, Västergötland. Sidan med tre kors visas. Källa: <http://www.ragweedforge.com>.

polyteistisk religion som den fornnordiska hedendomen var man accepterade mot nya gudar och sorterade till en början in Kristus bland de andra gudarna (Gräslund 1983-84: 230-231).

Något som stärker denna teori om synkretism är att kristna kors och torshammare i några fall har hittats i samma grav. Vanligare var att döda begravdes med kristna kors och hedniska gravgåvor. Enligt kristendomen var alla gravgåvor förbjudna, så ska sådana gravar tolkas som kristna eller hedniska? Eller utgör de ett mellanting? I ett fall delar två torshammare och ett kors till och med på samma gjutform (Gräslund 1983-84: 232; Jensen 2004: 495).

Staecker anser att torshammaren är en rent hednisk symbol. Antalet fall där den förekommer tillsammans med kristna symboler är helt enkelt för få. Gräslunds torshammare med kristna kors på ska tolkas som synkretism mellan religionerna i övergångsperioden. Synkretism är en del av processen vid ett religionsskifte, så de inristade korsen är inte någon stor händelse. Dessutom finns det fler fynd med kors inristade, till exempel armringar (Staecker 1999a: 99).

3. Diskussion och slutsats

Smycket som brukar kallas torshammare har sedan 1800-talet förutsatts föreställa guden Tors hammare Mjölner. Denna tolkning gjordes från början på idag okända grunder, men sedan 1918 har man baserat den på en runsten i Altuna i Uppland där Tor finns avbildad med en hammare i handen. Hammaren bär vissa likheter med ett specifikt torshammarfynd, men kan inte sägas vara särskilt lik de flesta torshammarsmycken. Ändå är det detta som tolkningen av torshammaren baseras på än idag. Även om hammaren på Altunastenen hade sett ut som en typisk torshammare så hade tolkningen byggts på väldigt lösa grunder. En eller ett par runstenar räcker inte för att man med säkerhet ska kunna klassificera en hel fyndkategori. Det går helt enkelt inte att bevisa att smycket ska föreställa Mjölner. Ändå går tolkningen av torshammarna som Mjölner inte heller att motbevisa. Att smycket har något med religion att göra verkar logiskt eftersom det blev vanligt under en period då religiös oro rådde i Skandinavien. Att Tor verkar ha varit den viktigaste av de hedniska gudarna under denna period gör att tolkningen blir rimlig. Torshammaren verkar ha setts som ett föremål med magiska krafter, som hade förmågan att skydda depåer eller gravar och eventuellt viga brudpar.

Fyndplatserna för torshammare stämmer väl överrens i tid och rum med hur den kristna missionen drog fram över Skandinavien enligt skriftliga källor. Detta kan så klart vara en tillfällighet men troligare är att smycket hade något med den kristna missionen att göra, och därmed bör det ha varit en religiös symbol. Men det berättar inte vilken sida av den religiösa konflikten som torshammaren stod på. Om smycket inte ska föreställa Mjölner så kan det mycket väl vara en kristen symbol, och även om det faktiskt föreställer Mjölner så finns det ingenting som säger att de som bar smycket var ivriga torsdyrkare, eller att det måste ha funnit något hedniskt motstånd mot missionen.

En ganska trolig teori är att de kristna missionärerna lyckades få torshammaren att bli en kristen symbol och föregångare till korset. Eftersom den hedniska religionen var polyteistisk och därmed förmodligen ganska tolerant mot nya gudar, så det är troligt att nordborna var beredda att se den kristna guden som en gud i mängden. Det känns också som en vettig taktik av missionärerna, att få nordborna att acceptera den nya guden innan de började kräva att de skulle ta avstånd från de andra, snarare än att storma in och förklara att allt de tidigare trott på var fel. Därmed bör det ha funnits en period av synkretism mellan de båda religionerna, då folk tillhörde både hedendom och kristendom. Under denna period kan de kristna missionärerna ha utnyttjat Tors många likheter med den kristna guden och fått de båda gudarna att smälta samman till samma väsen. Torshammaren kan då ha utgjort ett viktigt verktyg i den processen. Om missionärerna kunde ta en känd gammal hednisk symbol och göra den till en kristen symbol så var mycket vunnet. Fick man sedan folk att bära den som ett smycke runt halsen så var de säkert mer villiga att byta till ett kors senare.

Torshammaren kan alltså mycket väl ha varit en föregångare till korset. Därmed inte sagt att Lugnåshammaren ska ses som ett uttryck för synkretism mellan religionerna. Det är troligt att Anne-Sofie Gräslund har dragit alltför stora slutsatser från vad som bara är lite dekor på ett smycke. Visst ser man kors på hammaren, men kors är en av de absolut lättaste symbolerna att rita om man ska dekorera en tom yta. De gravar som innehåller både kristna och hedniska föremål, samt gjutformen med både torshammare och kors, är i så fall bättre bevis för synkretism mellan religionerna.

Den som tydligast har gått emot idén om torshammaren som en föregångare till korset är Jörn Staecker. Han menar att det är för lite överlapp i tid mellan torshammare och kors, och hans forskning visar mycket riktigt att korsen inte började användas förrän torshammarna hade försvunnit eller var på väg att försvinna. Men om torshammaren var en synkretistisk symbol

så kan övergången till kors ha gått snabbt, kanske på bara några år, och därmed visa väldigt lite överlapp i det arkeologiska fyndmaterialet. Staecker menar också att torshammare hittas alltför sällan ihop med andra kristna symboler. Men om missionärerna satsade på att skapa synkretism mellan religionerna först, innan de började förkasta hedendomen, då kanske inte de introducerade några kristna symboler i Skandinavien förrän torshammaren redan hade spelat ut sin roll. Därmed fanns det inga kristna föremål i Skandinavien samtidigt som torshammaren.

Beläggen för tolkningen av torshammaren som ett uttryck för synkretism mellan hedendom och kristendom är kanske få, men de är ändå lika starka som beläggen för den klassiska tolkningen av torshammaren som uttryck för en hednisk reaktion mot den kristna missionen. Med detta menar jag att man bör vara försiktig när man baserar slutsatser om religionstillhörighet på torshammare, eftersom det går att tolka smycket på flera sätt.

4. Sammanfattning

Torshammaren är ett smycke som brukar tolkas som uttryck för hedniskt motstånd mot den kristna missionen i Skandinavien under vikingatiden, och som en motsats mot det kristna korset. Denna tolkning är dock problematisk. Den utgår från att torshammaren ska föreställa guden Tors hammare Mjölner, vilket endast kan beläggas på väldigt lösa grunder. Smycket lär dock ha haft en religiös symbolik eftersom det ökade i popularitet under en period av religiös oro, och det hittas på samma platser som de kristna missionärerna ska ha besökt. Det bevisar dock inte att torshammaren måste ha varit en hednisk symbol, än mindre att den har varit ett uttryck för hedniskt motstånd mot missionen.

Torshammaren skulle lika gärna kunna vara en kristen symbol, eller en hednisk symbol som började användas av de kristna missionärerna för att förenkla religionsskiftet. Därmed kan torshammaren istället sägas visa på ett uttryck för synkretism mellan hedendom och kristendom. Det går varken att bevisa eller motbevisa någon av tolkningarna vilket gör att det är både svårt och farligt att dra alltför stora slutsatser om torshammarens innebörd.

5. Källförteckning

Arup, Erik. 1925. *Danmarks historie 1. Land og folk til 1282*. Köpenhamn.

Gräslund, Anne-Sofie. 1983-84. Tor eller Vite Krist? Några reflektioner med anledning av Lugnåshammaren. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift*.

Hildebrand, Hans. 1872. Tors hammare. *Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademins Månadsblad 1*.

Jensen, Jørgen. 2004. *Danmarks oldtid. Band 4. Yngre Jernalder og Vikingetid 400-1050 e.Kr.* Köpenhamn.

Koktvedgaard Zeiten, Miriam. 1997. Amulets and amulet use in Viking age Denmark. *Acta Archaeologica 68*. Köpenhamn.

Montelius, Oscar. 1873. *Om lifvet i Sverige under hednatiden*. Stockholm.

Näsström, Britt-Mari. 2002. *Fornskandinavisk religion – En grundbok*. Studentlitteratur. Lund.

Petré, Rolf & Räf, Erika. 1998. *Föremål från järnåldern: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet*. Lund.

Staecker, Jörn. 1999a. Thor's Hammer – Symbol of Christianization and Political Delusion i *Lund Archaeological Review 5*. Lund.

Staecker, Jörn. 1999b. *Rex regum et dominus dominorum: die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*. Lund studies in medieval archaeology. Stockholm.

5.1 Internet

Samtliga sidor besökta 2013-05-13.

[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Altunastenen_U_1161_\(Ra%C3%A4-nr_Altuna_42-1\)_Tors_fiskaf%C3%A4nge_0646.jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Altunastenen_U_1161_(Ra%C3%A4-nr_Altuna_42-1)_Tors_fiskaf%C3%A4nge_0646.jpg)

[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Torshammare_av_silver_fr_L%C3%A4by,_Uppland_\(Montelius_1877_sid_348_fig_404\).jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Torshammare_av_silver_fr_L%C3%A4by,_Uppland_(Montelius_1877_sid_348_fig_404).jpg)

<http://mis.historiska.se/mis/sok/kontext.asp?kid=1170>

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Mj%C3%B6lner>

<http://www.ragweedforge.com/lugnas.jpg>